

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА УКЉУЧИВАЊА СИВЕ ЕКОНОМИЈЕ У БДП – ЕУ И СРБИЈА**

Сажетак: У раду се износе нови докази и систематизују од раније познате чињенице које иду у прилог закључку да нам је ниво БДП-а потцењен због феномена (не)егзистивности. Егзистивност је еуфемизам за необухваћену економију, непотпун обухват и усмерен је, пре свега, на сиву економију. Номинална корекција навише БДП-а имплицирала би драматичну промену домаће економске политике и то најпре у сегменту даљих фискалних рескриција. Зато закључке које одражавају квантификацију евентуалне ревизије, процедуру, потребно време и ресурсе за њено спровођење нисмо разматрали. Сива економија је саставни део нашег живота и не постоји оправдан разлог зашто би изостала, макар и неким сегментима, из обрачуна БДП-а, као што је то данас случај са Србијом. Притом је то и у складу са препорукама међународних институција и захтевом ЕУ која је још почетком прошле деценије наметнула обавезу новим чланицама да у званични БДП укључе и корекцију за сиву економију.

Кључне речи: необухваћена економија, БДП, егзистивност

Како долазимо до номиналне вредности БДП-а укључивањем сиве економије?

Систем националних рачуна тежи ка потпуном обухвату продуктивних економских активности. Пођимо од тога да је Y_g свеукупан доходак који генерише држава и да је једнак збиру обухваћеног дохотка (Y_g) и необухваћеног дела њене економије (Y_{NOE}):

$$Y_g \equiv Y_g + Y_{NOE} \quad (1)$$

Уколико због једноставности третирамо производњу домаћинстава за сопствене потребе као део неформалне економије (Y_{im}), а нерегистроване активности као део сиве економије (Y_{iv}), укупна необухваћена економија (NOE) била би сума сиве Y_{iv} , законом забрањене Y_{it} и неформалне економије Y_{im} (видети шире у: Feige, Edgar L, 2016)

* ivan.nikolic@ecinst.org.rs

** Истраживање је део Пројекта No. 179001 Министарства просвете, науке и технолошког развоја

$$Y_{NOE} = Y_u + Y_{it} + Y_{in} \quad (2)$$

Сива економија (Y_u) је прецизно дефинисана још Системом националних рачуна СНА93. Реферише се на легалне активности које нису регистроване од стране државе услед избегавања:

- пореза на доходак, ПДВ-а и добит
- доприноса Организацијама обавезног социјалног осигурања (ООСО)
- поштовања неких законских стандарда, као што је исплата минималне зараде, заштите на раду и слично
- поштовања одређене административне процедуре, попут статистичког извештавања.

Законом забрањена економија (Y_{it}) је, на пример, проституција и производња и промет наркотика.

Израчунавање необухваћене економије се постиже проценом. Нека β репрезентује пондер необухваћене економије NOE тако да је (Y_{NOE}^m) његова коначна вредност.

$$Y_{NOE}^m = \beta(Y_u + Y_{it} + Y_{in}) \quad (3)$$

Регистровани доходак (Y_{reg}) је збир обухваћене (Y_o) и процењене необухваћене економије (Y_{NOE}^m). Из тога следи да је "нерегистрована" економија (Y_{unreg}) разлика између свеукупног (Y_g) и регистрованог дохотка (Y_{reg}):

$$\begin{aligned} Y_{unreg} &= Y_g - Y_{reg} \\ &= Y_g - [Y_o + \beta(Y_u + Y_{it} + Y_{in})] \end{aligned}$$

где $Y_{unreg} \rightarrow 0$ ако $\beta \rightarrow 1$.

Према томе, непотпуност се и од стране РЗС-а, као што то раде и друге националне статистике, процењује. Самим тим је пуно је простора за грешку. Недостатак поузданих информација и, услед тога, неминовно ослањање на процене захтева пажљиву анализу и сагледавање добијених резултата кроз временску серију и на страни понуде и на страни тражње, али и поређење с другим земљама. На расходној страни, примера ради, код финалне потрошње домаћинства процењује се: потрошња илегалних добара и услуга, тзв. услуга у природи запослених, потрошња богатих домаћинстава, напослетку и услуге здравства, образовања, одржавања и поправке аутомобила, хотела и ресторана. Процењује се део укупне вредности инвестиција у стамбене објекте; део дознака као допунски приход домаћинстава. На страни понуде, процењује се произвођачи који се баве легалним активностима али избегавају регистровање због неплаћања пореских обавеза. Такође, процењује се непотпуно тј. лажно извештавање у циљу избегавања или смањеног плаћања пореза и доприноса, активност произвођача који не подлежу регистрацији тзв. производња домаћинстава за сопствене потребе, илегална производња и активности забрањене законом и слично.

Егзистивност БДП-а се, дакле, процењује независно и са производње и са расходне стране. Добијају се, разумљиво, различити нивои, при чему се производна страна сматра репрезентативном по конвенцији.

Методe проценe и укључивања сиве економије у БДП

- Постоје различите методе процене сиве економије. Према заједничним карактеристикама, методе мерења сиве економије делимо на:
- Директне методе (анкетирање и метод пореске ревизије);
- Индиректне методе (одступање пореске статистике и националних рачуна, анализа тржишта радне снаге, готовине у оптицају...) и

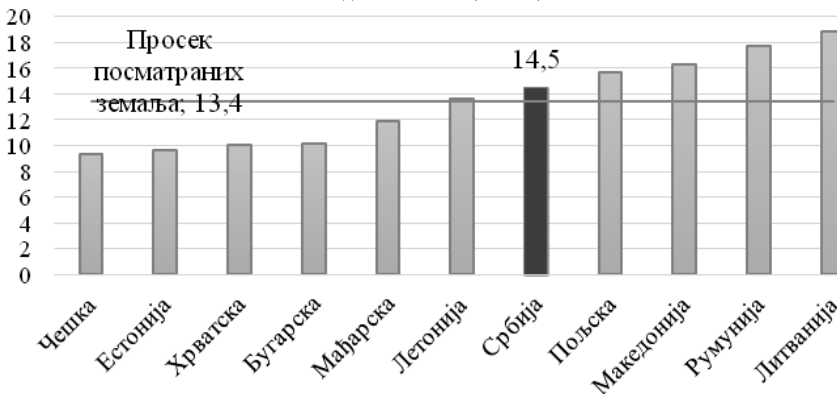
Узрочне методе (модел потражње за готовином, модел детерминанте/индикатори - МММС). Због ограничених статистичких капацитета за земље у транзицији, кандидате за ЕУ, ЕУРОСТАТ је развио и тзв. *exhaustiveness* програм процене сиве економије који је базиран на производном принципу. Треба нагласити да је у односу на остале методе процене метода ЕУРОСТАТ-а најконзервативнија.

ЕУ је увела експлицитну обавезу за све нове земље чланице да у службени податак о БДП-у укључе и процену сиве економије. У ту намену за земље кандидате, од којих је десет постало пуноправним чланицама 1. маја 2004. и осмишљен Еуростатов *Exhaustiveness* програм. У складу са резултатима овог програма, све нове чланице ЕУ су у званични БДП укључиле и корекцију за сиву економију.

Публикација УН-а под називом: „Економија коју не пратимо системом националних рачуна“ из 2008. је у том смислу веома битна. У њој су дате процене учешћа сиве економије по земљама, према потоњем приступу, а које су, готово без изузетка, преузете као реперне вредности прилагођавања БДП-а које ће уследити.

Од земаља у транзицији које су прве приступиле ЕУ сива економија је најмање учествовала у генерисању БДП-а Малте и Чешке 5,8% и 6,6%, респективно, док је њен удео био највећи у Пољској 15,7% и Литванији 18,3%. Од суседних земаља, Бугарска је званични БДП прилагодила навише за 10,2%, а Румунија за 17,7%.

Слика 1: Процена необухваћене економије у БДП-у, у %
 $((Y_{\text{НОЕ}}^m / \text{BDP}) * 100)$

Извор: Економска комисија УН-а и ЕУРОСТАТ; калкулација аутора

Почетком 2009. истим путем је кренула и Хрватска где је БДП номинално увећан за 11,2%, а временска серија података је коригована читаву деценију уназад. Највећи део сиве економије који је у Хрватској укључен у БДП чинили су предузетници који пријављују мање приходе и трошкове веће од остварених ради избегавања пореских обавеза. Посматрано у делатностима то је највише било изражено у грађевинарству, трговини, хотелима и ресторанима. Сива економија је у Хрватској, примера ради, на компоненте дохотка, распоређена имајући у виду њене појавне облике. Сви облици сиве економије који су се појавили код правних субјеката разврстани су у накнаде запосленима и бруто пословни вишак, док су сви облици сиве економије који су се појавили код непословног сектора разврстани на накнаде запосленима и мешовити доходак. Сива економија регистрована у сектору домаћинства је чинила део мешовитог дохотка. *Извор:* Годишњи БДП, 2009.

Процена УН-а, тј. ЕУРОСТАТ-а за Србију у том тренутку је да је удео сиве економије у БДП-у изнад просека земаља у транзицији. Прецизније, износио је 14,5% БДП-а. Проблем је само што је у Србији поменута ревизија БДП-а тим поводом изостала. Јаз који је настао у поређењу са земљама ЕУ биће делом ублажен од септембра 2014. преласком на ESA 2010. када се БДП и код нас номинално увећао за процењени износ илегалних активности, али с обзиром да се истоветно прилагођавање десило у свим земљама ЕУ, релативна разлика је само делимично ублажена.

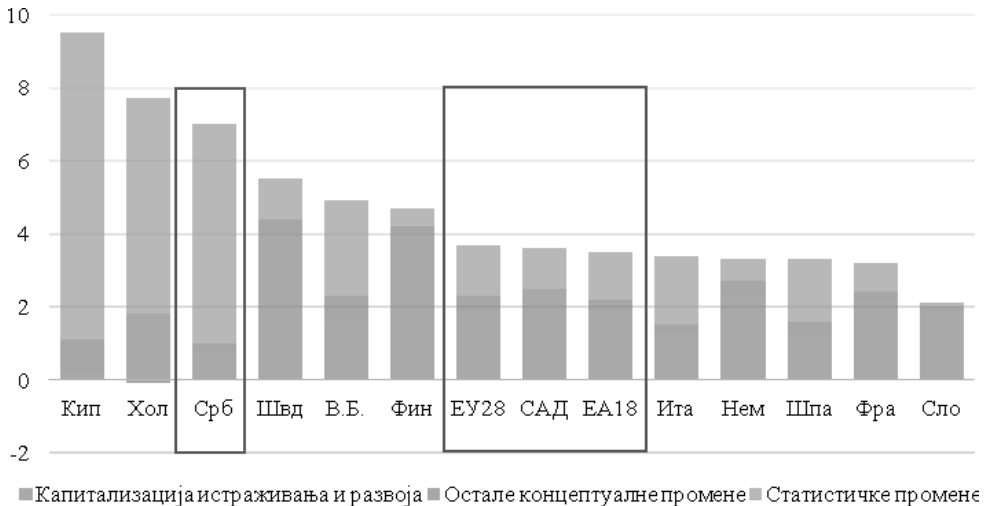
Ревизија БДП-а у 2014. након преласка на ESA 2010 тј. SNA 2008?

Могућност корекције и ревизије објављених претходних односно коначних података у циљу побољшања квалитета и међународне упоредивости националних рачуна је једна од општих методолошких карактеристика. Чињеница је да се и у најразвијенијим статистичким системима ревизије подразумевају и спроводе на исти начин за читав временски период за који су подаци расположиви (тзв. враћање серије уназад) и да се тако обезбеђује конзистентна, упоредива серија података за макроекономску анализу и прогнозирање будућих кретања. У том смислу наглашавамо да су ревизије правило, а не изузетак и да представљају општеприхваћен међународни стандард и уобичајену и редовну статистичку праксу. Разлози за ревизију могу бити: нова методолошка сазнања и унапређење постојеће методологије (концепти, дефиниције, класификације), промене статистичких метода обрачуна, побољшање постојећих или доступност нових извора података, бољи обухват извештајних јединица, исправке грешака у подацима и претходним обрачунима и слично.

Последња ревизија вредности БДП-а у Европи је извршена у септембру 2014. са применом Европског система националних и регионалних рачуна - ESA 2010 (Регулатива ЕП 549/2013), који је увео нове концепте, дефиниције, класификацију и рачуноводствена правила земљама ЕУ за конзистентну, поуздану и упоредиву статистичку дескрипцију њихових економија. Сходно томе и РЗС је извршио ревизију досад објављених података за период 1997–2012. и први пут обрачунао БДП за 1995. и 1996. годину.

ESA 2010 је донео концептуалне промене у третману истраживања и развоја, али и статистичке, међу којима је битно истаћи егзостивност (потпун обухват БДП-а), алокација FISIM-а (индиректно мерене услуге финансијског посредовања) по институционалним секторима и укључивање илегалних активности у обрачун БДП-а.

Слика 2: Ревизија БДП-а у %, након преласка на ESA 2010 тј. SNA 2008. (изабране земље)

Извор: EUROSTAT; калкулација аутора

Тема ове анализе захтева додатно појашњење, пре свега, тзв. егзостивности и укључивања илегалних активности. Наиме, како би се достигао потпунији обухват БДП-а РЗС је по први пут на систематски начин третирао нефинансијски институционални сектор (S.11), док је употпуњен обухват институционалног сектора домаћинства (S.14). За S.11, у складу са међународним препорукама и на основу искуства једног броја земаља чланица ЕУ, примењен је *Labor Input Method (LIM)*, који се заснива на подацима из завршних рачуна и подацима о запосленима. Усмерен је на мала предузећа и свуда раширену праксу потцењивања пословног резултата или прецењивања приказане вредности међуфазне потрошње у званичним финансијским извештајима, чиме смањују бруто додату вредност, те у крајњем случају, основу за опорезивање. Метод се ослања на разлику која постоји између званично регистроване и стварне запослености и кроз просечну продуктивност се импутира прикривени (необухваћени) део резултата пословања. У 2010. години ова промена је утицала на повећање БДП-а за 1,94%. За S.14 су третиране две појаве: прва се односи на непријављену ренту за изнајмљивљње станова (утицај 0,53%), а друга на изградњу и реконструкцију станова за сопствене потребе без дозволе (утицај 0,42%). С друге стране, илегалне активности које се односе на производњу, промет и употребу наркотика и пружање услуга проституције су по дефиници-

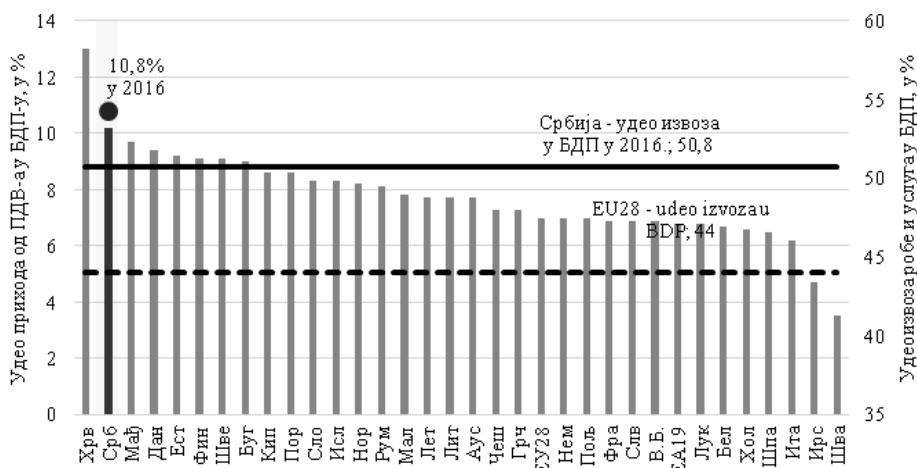
Иван Николић, Компаративна анализа укључивања сиве економије у БДП-ЕУ и Србија
 ји SNA и ESA у границама производње и због тога постоји обавеза да се њихови финансијски ефекти исказују у БДП-у. У сарадњи са Министарством унутрашњих послова и специјализованим здравственим установама дошло се до неопходних извора података. У првом случају (наркотици) коришћен је расходни метод, а у другом (проституција) производни метод за процену утицаја ових појава на ниво БДП-а. У 2010. години њихов збирни утицај на повећање БДП-а износи 0,78%.

У односу на вредности пре ревизије, све наведене промене утицале су на повећање БДП-а у Србији у целој временској серији у просеку за 7%, од чега је око 1 п.п. директно условљено применом методолошких решења из ESA 2010. Из истих разлога је за период 1997-2013. ревидиран ниво БДП-а ЕУ тј. земаља еврозоне за +3,4%. Напомињемо да је САД имплементацијом система националних рачуна SNA 2008 (из кога је и проистекла ESA 2010) још током 2012. номинални БДП увећала за 3,6% (слика 2).

Шта указује да сива економија у Србији није на адекватан начин укључена у БДП те да је БДП потцењен?

Да нешто није како треба на релацији сиве економије и БДП-а лако се уочава праћењем релативног удела наплате све једног извора пореских прихода у БДП-у, почев од ПДВ-а до доприноса Организацијама обавезног социјалног осигурања (ООСО).

Слика 3: Удео прихода од ПДВ-а у БДП-у, у 2015. (за Србију дат износ и у 2016.)

Извор: ЕУРОСТАТ, калкулација аутора

Уколико пођемо од хипотезе да је сива економија у Србији нашироко распрострањена те да чини натпросечни део економске активности у односу на европске земље, логично би било да удео наплаћеног ПДВ-а у БДП-у буде незнатан, а ефикасност његове наплате слаба. С друге стране, услед скромне

стопе запослености и стопе активности, при релативно умереном пореском оптерећењу рада, здраворазумски бисмо очекивали да према регистрованим приходима од доприноса будемо на зачељу Европе. Међутим, резултати спроведене анализе, графички представљени у наставку, једноставно одбацују ове хипотезе. Штавише, упућују нас на закључак или да је наша Пореска управа близу теоријског степена ефикасности, што ни по њеном сопственом тврђењу не одговара истини, или да је степен сиве економије прецењен, за шта не постоји нити један доказ, или да смо потценили наш ниво БДП-а, управо за небухваћени део економске активности.

Приходи од ПДВ-а као проценат БДП-а у Србији су после Хрватске у 2015. години били највиши у Европи. То се врло лако види из саопштења ЕУ-РОСТАТА од 25. новембра 2016. (Taxation in the EU Member States, 234/2016). Запањујућ налаз, поготово ако знамо да у Србији стандардна или општа стопа ПДВ-а износи 20%, те посебна или редукована 10%, док су високо рангиране земље по овом индикатору европски рекордери по висини стопе пореза на додату вредност. Тако, Хрватска има 25% општу и 13% посебну стопу ПДВ-а за туристички промет, те 8% не неке изабране производе, Мађарска, максималну и општу и посебну стопу ПДВ-а у ЕУ, 27% и 18%, респективно, док се у Данској примењује искључиво јединствена стопа ПДВ-а од 25%. Закључно са крајем 2016. Србија је поправила вредност овог индикатора за 0,6 процентних поена те је удео прихода од ПДВ-а у БДП-у крајем прошле године износио 10,8%.

Могућа критика претходног налаза се везује за обим повраћаја ПДВ-а због висине извоза робе и услуга који је у европским земљама "већи" него што је то у Србији, те ето разлога зашто је и нето наплаћени ПДВ код нас релативно већи. Дефинитивно постоје европске земаље са битно већим извозом од Србије (али, оне по правилу имају и већи увоз!?, а на који се опет обрачунава ПДВ), што може бити предмет неке детаљније будуће анализе, међутим, генерално посматрано, критика не стоји. Објашњење је једноставно. У просеку ЕУ има нижи удео извоза робе и услуга у БДП-у од Србије (током 2016. тај однос је 44,0% наспрам 50,8%, респективно). Чак, према подацима ЕУРОСТАТ-а и Хрватска са 51,4% у 2016. години, једва да је нешто изнад Србије!

Притом је и ефикасност наплате ПДВ-а у Србији такође натпросечна. Перформансе наплате ПДВ-а се према ОЕЦД-у, дуги низ година уназад, прате израчунавањем коефицијента:

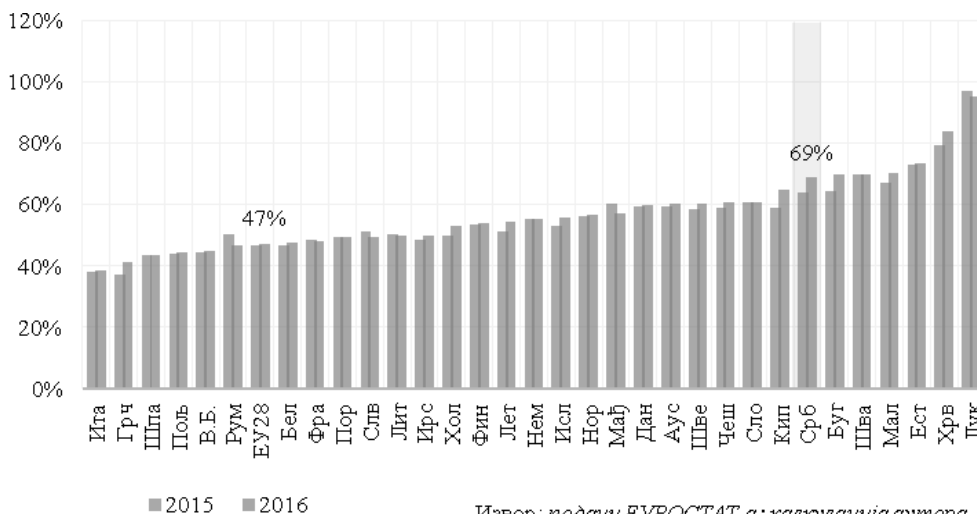
$$VRR = \frac{VR}{(FCE - VR) * \tau} * 100$$

где је: **VRR** акроним од *енг. VAT Revenue Ratio*, **VR** = текући приходи од ПДВ-а, **FCE** = издаци за финалну потрошњу (позиција ПЗ у Систему националних рачуна), а **τ** = стандардна стопа ПДВ-а. О методологији израчунавања **VRR** -а ОЕЦД сваке године детаљно пише у публикацији: "Consumption tax trends" (OECD, 2014).

Вредности **VRR** за 2015. и 2016. су дате на слици 4. и као што се може видети Србија је у европском врху по ефикасности наплате ПДВ-а, упркос релативно ниској стандардној стопи ПДВ-а од 20%. Испред нас су са нешто већом разликом само Естонија, Хрватска и Луксембург. Интересантно је да у Предлогу Фискалне стратегије за период 2017-2019. Министарство финансија оцењује на стр. 32, у одељку који се односи на Ефикасност наплате ПДВ-а и оцену пореске евазије, да су: "током 2015. направљени први значајни кораци у борби против сиве економије,..., те да постоји велики простор за додатна унапређења пореске наплате у наредном периоду". Тврђење је исправно с обзиром на чињеницу да знамо да је током 2016. у односу на претходну годину приход од ПДВ-а реано увећан за 7,8%, а од ПДВ-а у земљи чак за 14,5%. Међутим, ови резултати се тешко упарују са износом **VRR** -а за Србију, према којем је ефикасност наплате већ била знатно изнад европског просека.

Што се тиче осталих земаља Луксембург је у Европи традиционално први према овом индикатору. Присећам се да је током 2012. **VRR** за Луксембург износио чак 113%. Овако висока вредност резултат је дубинске промене на тржишту ЕУ настале у последњој деценији, посебно либерализацијом финансијских услуга и експанзијом *e*-трговине. Луксембург је познати међународни финансијски центар што за последицу има екстра наплату ПДВ-а.

Слика 4: Ефикасност наплате ПДВ-а (**VRR**) у периоду 2015-2016.

Извор: подаци ЕУРОСТАТ-а; калкулација аутора

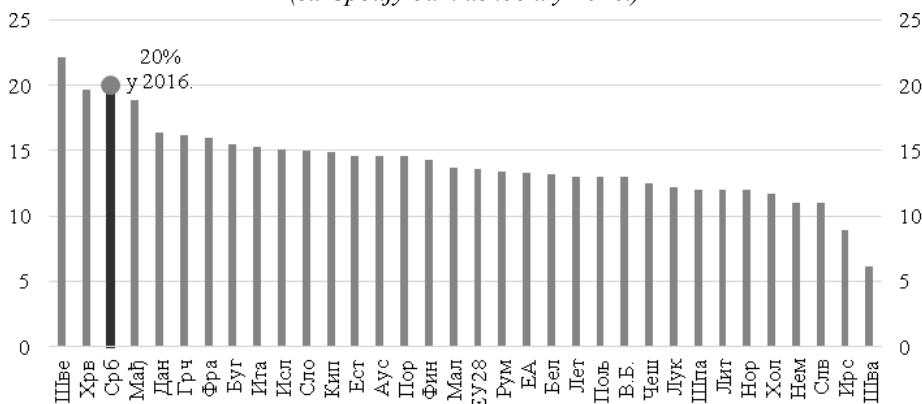
На ефикасност наплате ПДВ-а, генерално, утичу различити фактори од којих издвајамо: (а) висину опште стопе (за очекивати је да виша општа стопа треба да донесе и више прихода, што је случај у Хрватској где је, како смо већ навели општа стопа 25%); (б) скала ослобађања и диференциране стопе; (ц) пореска основица; (д) ефикасност администрације и степен поштовања пореских прописа од стране обвезника; (е) редовност и обим повраћаја ПДВ-а; (ф) отвореност економије тј. удео увоза у БДП-у. Међутим, тешко је рећи који је

од наведених фактора пресудно утиче на вредност **VRR** -а, и у том смислу је битна и ситуација у конкретној земљи.

Интересантан је и случај Румуније која је одлучила да у 2016. уђе са нижом стопом ПДВ-а, која је смањена са 24% на 20%. Упркос очекивањима, то се није одразило на ширење пореске основице, те је на крају прошле године наплаћено близу 2 милијарде евра или 15,2% мање пореза од ПДВ-а него претходне 2015. године. У том смислу је и вредност индикатора **VRR** смањена са 50,3% на 46,6%.

Реултати за Србију се битно не мењају ни када наплаћени ПДВ заменимо укупним приходима од пореза на производњу и увоз. Њихов удео у БДП-у је у 2015. достигао 19,4%, с тим да се он током 2016. додатно поправио.

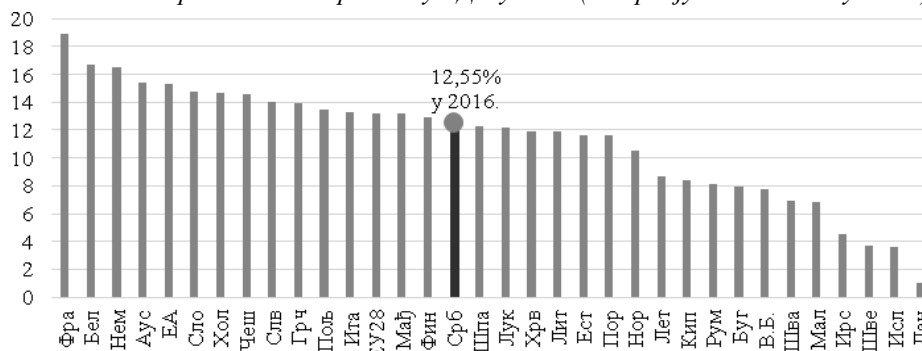
Слика 5: Удео прихода од пореза на производњу и увоз у БДП-у, у 2015. години (за Србију дат износ и у 2016.)

Извор: *ibidem*

Опет су око нас Хрватска и Мађарска, из претходно описаних разлога, а прво место у Европи по овом индикатору заузима Шведска. Рећи ћемо само да и она има општу стопу ПДВ-а од 25% и редуковану од 12%. Значи, далеко више од Србије.

Слика 6: Удео прихода од доприноса у БДП у 2015 (за Србију дат износ и у 2016.)

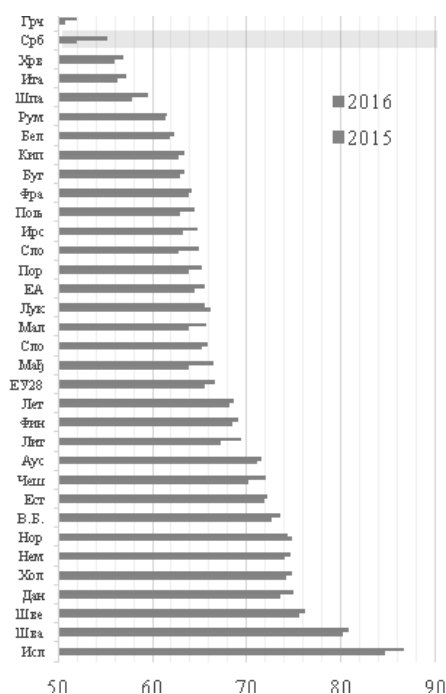

Извор: *ibidem*

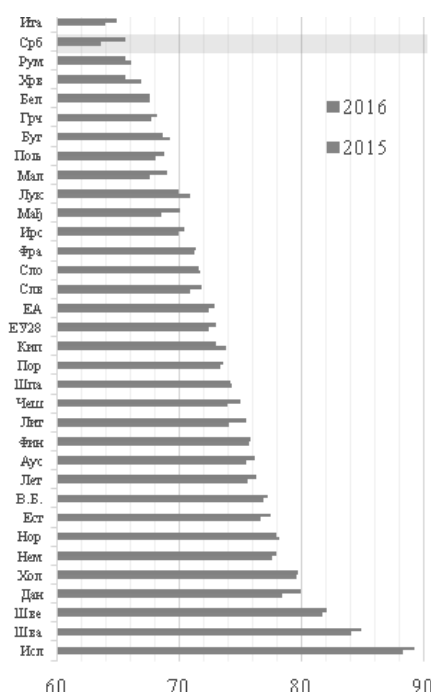
Ако би се због високог удела наплаћеног ПДВ-а у БДП-у можда и могло полемисати, пре свега због различитог износа извоза по земљама који детерминише повраћај истог, код поређења релативног удела прикупљених доприноса у БДП-у и најекстремнији критичари остају без аргумената. Србија има готово истоветан удео наплаћених доприноса у БДП-у као и ЕУ (12,6% у Србији, 13,2% у ЕУ28). Овде нема никакве дилеме да је то резултат потцењеног БДП-а и то из два разлога.

Прво, стопа запослености и стопа активности у Србији су најниже у ЕУ (слика 7 и слика 8), док је стопа неформалне незапослености у 2015. износила 21,2% (20,9% на крају четвртог тромесечја 2016. тј. 570,7 хиљада).

Слика 7: Стопа запослености 2015-16.

Слика 8: Стопа активности 2015-16.

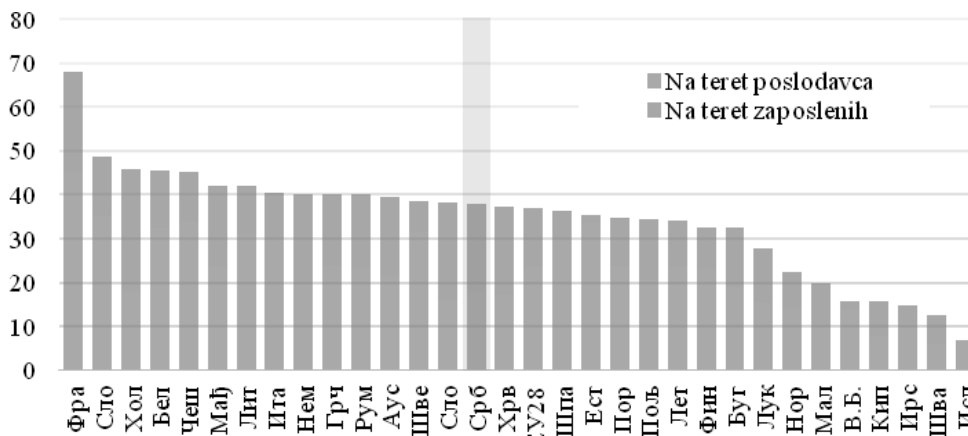

Реч је лицима која раде без формалног уговора о раду у укупном броју запослених. Ова категорија обухвата запослене у нерегистрованим фирмама, запослене у регистрованим фирмама, али без формалног уговора о раду и без социјалног и пензионог осигурања, као и неплаћене помажуће чланове домаћинства. Њих 2/3 је лоцирано у пољопривредним делатностима као помажући чланови домаћинства, али остатак, је класична "сива" економија.

Друго, не можемо рећи ни да су стопе доприноса у Србији битно више у односу на просек ЕУ. Са слике 9. можемо сазнати и да смо по стопи доприноса на терет послодаваца међу конкурентнијим земљама у Европи. Могуће је да је и у овом случају негативна перцепција наших послодаваца о релативно високим наметима у сегменту доприноса такође последица високе сиве економије.

Примера ради, уколико знате да се конкуренту толерише избегавање плаћања доприносе у пуном износу или да их уопште не плаћа (јер и није пријавио за-
послене) свака стопа је висока и бизнис директно уводи у проблем.

Слика 9: Стопа доприноса у %, на почетку 2017. год.

Извор: *ibidem*

Подсећамо да укупне стопе доприноса у Србији износе 38,8%. У томе: (а) послодавци плаћају допринос ПИО фонд 12%, допринос за здравствено осигурање 5,15% и допринос за случај незапослености 0,75%, док се на (б) терет запосленог обрачунава допринос за ПИО фонд 15%, и допринос за здравствено осигурањеи за случај незапослености, такође, 5,15% и 0,75%, респективно.

Литература:

1. Consumption Tax Trends 2014, OECD 2014
2. European System of National and Regional Accounts (ESA 2010), EUROSTAT, EU 2013
3. Feige, Edgar L. (2016), Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What do we really know about the "Shadow Economy", Journal of Tax Administration Vol 2: 1 2016
4. Global Tax Tools and Resources, KPMG, 2016
5. Godišnji BDP od 1995. do 2005, Saopštenje Državnog zavoda za statistiku R.Hrvatske br. 12.1.3. od 28. 1. 2009.
6. Measuring the Non-Observed Economy - A Handbook, OECD, 2002.
7. Predlog fiskalne strategije za period 2017-2019, Ministarstvo finansija Republike Srbije
8. RZS, različite publikacije i saopštenja
9. Schneider, F & Buehn, A, (2016), Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions, IZA DP No. 9820
10. Taxation in the EU Member States, 234/2016, EUROSTAT

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INCLUSION OF THE NOE IN GDP- EU AND SERBIA

Summary: This paper presents new evidence and systematize the already known facts support the conclusion that Serbian GDP level is underestimated because of the phenomenon of non-exhaustiveness. Exhaustiveness is a euphemism for non-observed economy (NOE), incomplete coverage and is focused primarily on the gray economy. Nominal upward correction of GDP would imply a dramatic change in domestic economic policy, primarily in the area of further fiscal restriction. Therefore, the conclusions that reflect the quantification of any audit procedure requires time and resources for its implementation were not considered. The shadow economy is an integral part of our lives and there is no legitimate reason why they missed, even if some segments, from the calculation of GDP, as is the case today with Serbia. It is this and in accordance with the recommendations of international institutions and the EU claim that at the beginning of the last decade has imposed the obligation of the new States to engage in official GDP and correction of the gray economy.

Key words: NOE, GDP, exhaustiveness